

УДК 94(477)«1932-1933»

DOI:

І. В. Якубовський

ORCID: 0000-0001-9986-6469

*Київський національний університет будівництва
та архітектури*

С. В. Старовойт

ORCID: 0000-0001-6226-8166

Національний музей Голодомору-геноциду

I. Yakubovskyy

Kyiv National University of Construction and Architecture

S. Starovoit

National Museum of the Holodomor-Genocide

**УРЯДОВІ ПОСТАНОВИ НА ШПАЛЬТАХ РАЙОННОЇ
ПРЕСИ 1932–1933 рр. ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
ВИКРИВЛЕНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ОРГАНІЗАТОРІВ
ГОЛОДОМОРУ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ГАЗЕТ
КИЇВСЬКОЇ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛ.)**

*Government Laws in District Press Columns in 1932–1933
as a Means of Shaping Distorted Perceptions of the Organizers
of the Holodomor (Based on Materials from Newspapers
of the Kyiv and Chernihiv Regions)*

Визначаючи коло нормативних документів для публікації в районній пресі, центральна влада в Москві одночасно переймалася формуванням у свідомості селян специфічних уявлень про причетність союзного та республіканського центрів до нав'язування українському селянству сценарію Голодомору. Вибірковий друк лише тих нормативних актів, які стосувалися усього СРСР й не містили норм, безпосередньо спрямованих на виникнення чи ескалацію Голодомору в Україні в очах селян перекладали відповідальність на владні інституції УСРР.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, преса, постанови, влада, СРСР, УСРР.

The article aims to investigate Moscow's approaches to utilizing the publication of normative documents in Ukrainian local media to shape peasants' perceptions of the degree of involvement of central and republican authorities in actions leading to the Holodomor of 1932–1933. The research methodology involves a combination of historical methods, including comparative, abstraction, and contextual analysis. The scientific novelty of the article lies in the exploration of the model created in 1932–1933 by central authorities for selecting

normative documents for publication in local media. The hidden purpose of this model is deconstructed, revealing that the selective publication of resolutions in district newspapers aimed to shape the image of the power vertical. This image was intended to lay the primary blame for the destructive processes occurring in Ukrainian villages on republican bodies. The conclusions drawn are as follows: Moscow determined the range of resolutions from central and republican authorities for publication in Ukrainian local media while simultaneously shaping specific ideas in the minds of peasants about the involvement of central and republican centers in imposing a scenario on the villages that led to mass famine. District newspapers were instructed to publish only those regulations from the center that concerned the entire USSR and did not contain norms directly contributing to the emergence or escalation of famine. Other resolutions were excluded from publication. The function of tarnishing the reputation, with resolutions showing the starvation of millions of Ukrainians, was assigned to the party and Soviet bodies in Kharkiv. In the eyes of the peasants, responsibility for organizing the Holodomor was thus transferred to the ruling institutions of the Ukrainian Socialist Soviet Republic.

Keywords: Holodomor, genocide, press, resolutions, authorities, USSR, Ukrainian Socialist Soviet Republic.

Актуальність теми дослідження. Для дослідження Голодомору 1932–1933 рр. та його правової кваліфікації як геноциду українців одним із найважливіших масивів джерел є нормативні документи СРСР та УСРР. Тексти постанов вищих органів влади СРСР, а також їхніх відповідників в УСРР, становлять своєрідний каркас сукупності джерел, потенційно здатних пролити світло на глибинні задуми влади. У цьому сенсі привертає увагу проблема кореляції механізму оприлюднення в районній пресі постанов різного рівня з формуванням уявлень селян про відповідальність союзного центру та влади УСРР за організацію Голодомору.

Постановка проблеми. Існуюча потреба поглибити дослідження практичної реалізації злочину Голодомору центральним урядом в Москві включає й вивчення питання, чи прагнув він використати фактор публікації власних постанов у районних газетах, щоб перекласти в очах українських селян відповідальність за все на інституції УСРР? Кого в очах селян робили головним джерелом їхніх бід, страждань, голодної смерті? Чи якимось чином пов'язано з добре з'ясованим в історіографії прагненням Москви приховати від світу сам факт Голодомору (Конквест, Р. 2007, с. 353–377; Кульчицький, С. 2013, с. 412–457). Відповіді на ці запитання, безумовно, дадуть змогу розширити уявлення про стратегії московської й харківської влади, поглиблять дослідження Голодомору в контексті історії України та слугуватимуть додатковим обґрунтуванням його геноцидності.

Робоча гіпотеза дослідження. Публікацію нормативних документів у районній пресі центральна влада СРСР використовувала не тільки для інформування широкого загалу про нові правові норми та підходи до господарсько-політичних кампаній в цілому, а й для психологічного тиску та створення в масах враження про непричетність Москви до організації Голодомору з перекладанням відповідальності на партійні й урядові інституції УСРР. Прискіпливий підбір законів та постанов для оприлюднення в газетах був спрямований на досягнення такого ефекту.

Історіографія дослідження. Нормативні документи СРСР та УСРР в контексті Голодомору 1932–1933 рр. постійно перебувають у полі зору дослідників. Подібно до кореспонденції Й. Сталіна, В. Молотова, Л. Кагановича, партійні та урядові ухвали активно використовуються для дослідження різноманітних аспектів зазначеної проблематики. Після появи масштабних археографічних публікацій нормативних документів¹ аналіз саме цих джерел став однією з ключових процедур для відтворення вчинення владою злочину Голодомору (Кульчицький, С. 2013, с. 413–457; Смолій, В. А. 2003, с. 6–30; Марочко, В. & Мовчан О. 2008, с. 13–282). Робилася й плідна спроба спеціально дослідити відомі станом на початок 1980-х рр. постанови органів влади СРСР 1932–1933 рр. крізь призму проблематики провокування голоду (Максудов, С. 1984, с. 80–124). Однак публікація постанов та інших ухвал ще не розглядалася під кутом використання центральним урядом в Москві фактору їхнього вибіркового оприлюднення для формування в селян уявлень для перекладення відповідальності за скоєне на органи влади УСРР.

Наукова новизна. У статті вперше з'ясовано модель, застосовану в 1932–1933 рр. для відбору до публікації в низовій пресі постанов урядових і партійних органів СРСР та УСРР. Деконструйовано приховану мету московського уряду — шляхом вибіркового оприлюднення в районних газетах постанов створити такий образ вертикалі влади, який передбачав закріплення думки у свідомості українських селян, що основним винуватцем руйнівних процесів, що відбувалися в селі, є саме республіканські органи.

Джерельна база дослідження. З метою сформуванню для дослідження репрезентативну сукупність нормативних документів актуалізована джерельна база має дворівневу структуру. Перший рівень утворюють уведений до наукового вжитку закони й постанови за 1932–1933 рр. про хлібозаготівельну кампанію та механізм Голодомору загалом. Другий рівень представлено нормативними документами центральної та республіканської влад, які були видрукувані в районних газетах Київської та Чернігівської областей. Ці дві області обрано, щоб продемонструвати тогочасну централізова-

¹ Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / упор. Р. Я. Пиріг та ін. Київ: Видавництво політичної літератури України, 1990; Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали / упор. Р. Я. Пиріг. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська Академія», 2007.

ну модель ухвалення рішень про оприлюднення в газетах і журналах нормативних документів влади, коли уникнути виконання команди «згори» було неможливо, і водночас продемонструвати також окремі вияви власної ініціативи редакторів місцевих газет щодо публікації супутніх матеріалів у розвиток союзних чи республіканських нормативних актів. Репліки, які прямо свідчать про функціонування такого механізму часом просочувалися і на сторінки районних газет.

Методологія дослідження передбачає формування дослідницького інструментарію, який уможливує докладне з'ясування порушеної проблеми. Насамперед використано поєднання методів компаративістики контекстуального аналізу, абстракції і конкретизації. За допомогою такого симбіозу простежуються залежність факту публікації від змісту документів. Шляхом вписування актів у контекст розкручування маховика Голодомору встановлюється вплив підходів до оприлюднення в районних газетах тих чи інших законів і постанов на сприйняття в українському селі ступеню причетності урядів СРСР і УСРР до загострення ситуації та виникнення умов, несумісних із життям. При цьому враховано засади функціонування районної преси в умовах комуністичного тоталітарного режиму. Ключовим елементом є той факт, що постанови та інші акти центральної влади могли з'явитися на шпальтах газет лише після відповідної ухвали з Москви. Відтак опубліковане відбиває її підходи, що й становить відправний пункт для дослідження.

Мета дослідження полягає в тому, щоб з'ясувати підходи центральної влади до використання фактору оприлюднення в районній пресі (на прикладі газет Київщини та Чернігівщини) постанов та інших ухвал для формування у свідомості українських селян уявлень про відповідальність владних інституцій УСРР за організацію Голодомору.

Виклад основного матеріалу. Преса завжди посідала центральне місце серед ідеологічних інструментів комуністичного режиму. Не дивно, що й у механізмі Голодомору їй було відведено низку важливих ідеологічних, організаційних і каральних функцій¹ (Старовойт, С. & Лук'янець, К. 2020). Найближчими до широкого загалу, безумовно, були районні газети, мережу яких влада різко розширила якраз напередодні Голодомору (Коляструк, О. 2003, с. 110). Саме вони були перетворені на одне з основних джерел інформаційно-пропагандистського та психологічного впливу на свідомість селян. Аналіз нормативних актів, оприлюднених у районній пресі Київщини й Чернігівщини, свідчить про подібність у підходах. За цієї умови масо-можливість з'ясувати підходи влади в Москві до визначення кола постанов і розпоряджень для публікації в районній пресі, а отже, й до формування за допомогою цього механізму специфічних уявлень широкого загалу

¹ Костів М. Регіональна преса УСРР як інструмент комуністичної пропаганди на Чернігівщині (1929–1933). Дис. на ступінь доктора філософії. Запоріжжя, 2021.

щодо причетності центральної та регіональної влади до розвитку ситуації в Україні під час Голодомору.

Чинником, який уможливило саме постановку питання про використання маніпулятивних технологій при відборі таких об'єктів для публікації і водночас проливає світло на принципові підходи є той факт, що упродовж 1932–1933 рр. в українській низовій пресі практично нема постанов центральної влади, присвячених власне Україні. На шпальтах районних газет розмішувалися постанови, чинність яких поширювалася на увесь СРСР. Тому українська конкретика автоматично покладалася на оприлюднення в республіканських, обласних та районних газетах. Такий хід навіть суто психологічно налаштував читача уявно збільшувати відповідальність саме української владної вертикалі коштом зменшення провини союзного центру.

Як буде показано, московські постанови, опубліковані в районних газетах, не містили прямих норм, які можна було б кваліфікувати як безпосередньо спрямовані на формування території Голодомору та вбивство українців голодом. Натомість документи визначали загальні правила гри й відкривали правові можливості для розкручування репресивної складової у будь-якому куточку СРСР. Функція заплямувати себе ухвалями, виконання яких безпосередньо спричинили смерть від голоду мільйонів українців, відводилась українським партійним органам та уряду. Посилювала контраст сприйняття публікація низки постанов центрального уряду, спрямованих на покращення становища селян, наприклад щодо насінневих позик (мало хто за позірною «турботою» одразу бачив проблеми, приховані в умовах їх повернення).

У першій половині 1932 р. районна преса надрукувала декілька нормативних актів центрального уряду, які на тлі розміщених на сусідніх шпальтах регіональних постанов і розпоряджень (з огляду на зміст і риторику обласних і районних) виглядали «помірковано пристойно». Наприклад, опублікована у січні 1932 р. постанова ЦВК та РНК СРСР «Про заборону забивати коні та про відповідальність за протизаконний забій і хижацьку експлуатацію коней» (тут збережено редакційний заголовок постанови). На позір, на момент ухвалення постанова була виявом піклування про кінське поголів'я як основну тяглову силу для господарських компаній. Поширювалася вона на всю територію СРСР, бо з'явилась як реакція на одну з форм спротиву колективізації — небажання усупільнювати коней, віддавати їх на поталу невмілим господарям. Документ вводив жорстку кару за забій коней, особливо для заможних селян (куркулів) та перекупників м'яса — 2 роки ув'язнення з виселенням або без¹. Для пересічного українського селянина зловісного вигляду вона набула трохи пізніше. Ця постанова демонструє механізм,

¹ Відділ формування та використання газетних фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (Далі — ВФВГФ НБУВ). «Прапор комуни» (Бахмач). 1932. № 43.

завдяки якому під час розкручування спіралі Голодомору можна було на цілком законних підставах (а головне створених набагато раніше!) переслідувати тих, хто намагався б урятуватися від голоду, забиваючи коней.

Наступний промовистий приклад — постанова ЦК ВКП(б) від 4 лютого 1932 р. «Про чергові заходи щодо господарсько-організаційного зміцнення колгоспів», яка забороняла виплачувати колгоспникам зароблене грішми, різко обмежувала використання відрядної форми оплати, засуджувала перевищення відрахувань на різні колгоспні фонди¹. Окрім суто негативного економічного ефекту по всьому СРСР, у подальшому в умовах Голодомору такі обмеження лягли в основу вбивства голодом, бо у правовому просторі з'явилася норма, яка унеможлиблювала для пересічного українського селянина традиційну допомогу за рахунок створених спільно громадських фондів і купівлю харчів за гроші поза межами сіл.

Надрукована в районних газетах постанова ЦВК та РНК СРСР «Про революційну законність» від 25 червня 1932 р. на перший погляд була покликана навести лад у розгляді скарг громадян, накладенні штрафів та інших стягнень і притягненні посадових осіб до відповідальності за так звані «перегини». Й це вигідно позиціонувало московський уряд в очах селян. Водночас постанова містила норми, які в тогочасних умовах автоматично робили прямими порушниками закону всіх тих, хто під час хлібозаготівельної кампанії 1931–1932 рр. кинувся виконувати вказівки про виконання плану будь-якою ціною та про нещадну боротьбу з саботажниками, «куркулями» тощо. Зокрема, зазначалося: «Зобов'язати суди і прокуратуру притягти до судової відповідальності урядових осіб в усіх випадках порушення прав трудящих, особливо у випадках незаконних конфіскацій або вилучення майна і інш. і накладати на них суворі покарання»². Так рядові виконавці попередніх розпоряджень влади ставали абсолютно залежними від неї у притягненні чи ні до відповідальності за свої дії. Отже, постанова створювала вагомі психологічні передумови для наповнення лав безвідмовних виконавців учасниками хлібозаготівельних кампаній 1932–1933 рр.

Якщо на початку 1932 р. опубліковані в районних газетах постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР лише завуальовано формували правове поле для втілення механізму Голодомору, то розміщені постанови органів влади УСРР мали на меті забезпечити виконання спущених згори нереальних хлібозаготівельних планів. Отже, українська республіканська влада поставала в очах селян у куди гіршому світлі, ніж союзна. Саме опублікована постанова ЦК КП(б)У «Про масову роботу у зв'язку з весняною сільськогосподарською кампанією» від 24 січня 1932 р. як першочергове завдання декларувала «цілковите вивершення найближчими днями річного плану хлібозаготівель

¹ ВФВГФ НБУВ. «Радянська нива» (Біла Церква). 1932. № 20.

² ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи» (Березне). 1932. № 64.

на основі непримиренної боротьби з куркулем та його агентурою — правим і лівим опортунізмом»¹ та сприймалась як документ, націлений на позбавлення селян будь-яких запасів зерна, бо виконати нереальний план можна було тільки коштом вилучення останнього збіжжя з селянських дворів.

Відмінності в інформаційних посилах між видрукуюваними постановами центрального та місцевого урядів добре простежуються на прикладі тих із них, які стосувались оплати праці колгоспників. Липнева постанова ЦК ВКП(б) «Про збиральну кампанію 1932 року», визначала 10–15% авансування колгоспників від фактично намолоченого зерна, проголошувала необхідність скасувати затримку виплати грошової частини, встановлювала пріоритет авансів колгоспникам грошми при розподілі коштів, які отримували колгоспи за реалізовану продукцію, визначала розмір грошової виплати заробленого — 15–20% тощо². Натомість три республіканські постанови з цього питання стали зразком крутіїства, яке прямо працювало на організацію Голодомору. Йдеться про опубліковані в районних газетах постанови президії ВУЦВК «Про перебіг збиральної та хлібозаготівельної кампаній і підготовки до осінньої сівби» від 7 серпня 1932 р.; ЦКП(б)У «Про стан готування до осінньої сільськогосподарської кампанії» від 4 вересня 1932 р.³; правління Всеукраїнської спілки сільськогосподарських колективів (Укрколгоспцентру) «Про авансування колгоспників» від 10 серпня 1932 р.⁴

Перші дві нібито захищали колгоспників від самоуправства правлінь колгоспів та районної влади, дбаючи про вчасні виплати заробленого, що унеможливило б виникнення голоду. Але в третій з них положення про громадське харчування — «Хліб, що витрачається на громадське харчування, враховується до фонду натурального авансування» — провокувало в перспективі голод для багатьох колгоспників. Окрім того, громадське харчування мало поширюватися лише «на тих колгоспників, що безпосередньо працюють»⁵. Ще важливіше, що в постанові центральної влади про громадське харчування не йшлося і це створювало шпарину, даючи змогу на місцях пом'якшити ситуацію, виділивши для нього харчі в обхід авансування на трудодні. Постанова ж Укрколгоспцентру ліквідувала цю шпарину, заодно перекладаючи відповідальність в очах селян з центральної на місцеву владу.

В реальності всі згадані постанови створювали передумови для Голодомору. Оскільки для виконання завищеного плану слід було надмірно вилучити зерно, норма про розподіл натуральних ресурсів винятково на трудодні ставала санкціонованим з боку влади зняряддям убивства голодом.

¹ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 55.

² ВФВГФ НБУВ. «Прапор комуни» (Бахмач). 1932. № 102.

³ ВФВГФ НБУВ. «Колгоспник Дмитріащини» (Дмитрівка). 1932. № 67.

⁴ ВФВГФ НБУВ. «Колгоспник Дмитрівщини» (Дмитрівка). 1932. № 52.

⁵ ВФВГФ НБУВ. «Колгоспник Дмитрівщини» (Дмитрівка). 1932. № 52.

Повністю витримати в місцевій пресі лінію на свою нібито непричетність до репресивних методів хлібозаготівлі центральній владі не вдалося. На початку серпня ЦВК та РНК СРСР ухвалили постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності», яку українські селяни нарекли «законом про п'ять колосків». Вона була опублікована практично в усіх обласних і районних газетах, а результатом її активного застосування, за інформацією Наркомюсту УСРР, стали 250 смертних вироків до середини вересня 1932 р. (Пиріг, Р., упор. 1990, с. 320). А наприкінці літа 1932 р. у районних газетах з'явилася постанова ЦВК та РНК СРСР від 20 серпня 1932 р. «Про боротьбу зі спекуляцією», яка визначала покарання за спекуляцію від п'яти до десяти років концентраційних таборів¹. Намір «закручувати гайки» простежується і в постанові ЦК ВКП(б) та РНК СРСР від 23 вересня 1932 р., у якій проголошувалось, що центральна влада відхиляє всі пропозиції з місць щодо насінневої позики, і восени та навесні позики під посівну озимих і ярих зернових не буде, а вся відповідальність за формування до 15 січня 1933 р. насінневих фондів лягає на голів колгоспів, директорів радгоспів та МТС². Це створювало суттєві труднощі в усіх сільськогосподарських регіонах СРСР, але на території Голодомору, якою вже була Україна, постанова сигналізувала про намір влади не залишити жодного шансу для порятунку.

Розфокусування уваги на головному об'єкті й перенесення акценту відповідальності за майбутні репресії на місцеву владу забезпечувалося паралельним публікуванням її постанов. Так, постанова РНК УСРР від 22 липня 1932 р. «Про план та організацію хлібозаготівель зернових культур врожаю 1932 р.», уможлиблювала викачування з заможних господарств усього хліба: «Куркульсько-заможні господарства повинні здати і товарні лишки зернових культур за твердими завданнями в найкоротший після обмолоту строк безпосередньо на пристанційні та пристанські пункти Заготзерна»³. Після появи «закону про п'ять колосків» опублікована в районних газетах постанова ВУЦВК та РНК УСРР від 14 серпня 1932 р. поклала відповідальність (аж до судової) за псування та гноєння хліба під час польових робіт на правління колгоспів і бригадирів⁴. Постанова ВУЦВК й РНК УСРР від 8 вересня «Про самооподаткування людності 1932 року на задоволення громадських потреб» проголошувала кампанію зі збирання коштів із селян на різні культурні проекти, ліквідацію неписьменності, роботу клубів тощо, позбавляючи, можливо, останніх зароблених коштів⁵. Годі говорити про гнітючий психологічний ефект на селі від цієї постанови на тлі реалій.

¹ ВФВГФ НБУВ. «Колгоспник Дмитрівщини» (Дмитрівка). 1932. № 55.

² ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи» (Березне). 1932. № 84.

³ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 45.

⁴ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 53.

⁵ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 63.

Постанова управи Укрколгоспцентру від 16 вересня 1932 р. «Про розподіл натуральної частини прибутків у колгоспах, що виконали хлібні плани», констатувала: «Колгоспам, що виконали хлібозаготівельні плани та утворили всі фонди, дозволено розподіляти натуральну частину прибутків»¹. Маніпуляція, однак, полягала в тому, що виконати нереальні плани, а відтак і розпочати торгівлю хлібом для більшості господарств було неможливо. З цієї ж причини для селян не стала полегшенням і спільна постанова Народного комісаріату земельних справ (Наркомзем), Укрколгоспцентру та Українського центру машинно-тракторних станцій (Укртрактор) від 24 вересня про збільшення розцінок праці, хоча на позір начебто виявлено турботу про колгоспників². Зрештою, постанова Наркомзему УСРР та Укрколгоспцентру «Про розподіл прибутків» показово вимагала до 20 листопада ознайомити кожного колгоспника з приблизним прибутком колгоспу та забезпечити розподіл згідно з виробленими трудоднями. Але водночас вона забороняла повністю розраховуватися з колгоспниками до виконання плану хлібозаготівлі та формування насінневого та фуражного фондів³.

Крім постанов, які виходили з ЦК КП(б)У, Раднаркому УСРР, НК-РСІ, Укрколгоспцентру, міністерств, саме в столичному Харкові продукували масу інструкцій (навіть технічних служб), які при ближчому розгляді в загальному масиві постанов та законів іще більше за допомогою непрямих методів обмежували селянам можливості вижити. Наочним прикладом може бути розпорядження, яке забороняло пересилати «пакунки через пошту з харчопродуктами, а саме: хліб, зерно, мука, крупа різного роду, бобові, олійне насіння, соняшник, риж». Як знуцання сприймається заувага, що решта продуктів дозволена для пересилання. Переказ (не текст!) цієї інструкції в березнівській районній газеті було розміщено на останній сторінці під заголовком «Об'ява»⁴. Як бачимо, не постановою єдиною переключались акценти відповідальності з центральної влади на місцеву.

У жовтні 1932 р. районні газети почали методично друкувати постанови саме ЦК КП(б)У та РНК УСРР, які в сукупності завершували налагодження механізму для створення на селі умов, несумісних із життям. Після їх прочитання селяни апріорі доходили думки, що їм наготували голодну смерть ближчі владарі з Харкова, а не з далекої Москви. З резолюції пленуму ЦК КП(б)У від 12 жовтня 1932 р. «Про перебіг засівної кампанії, збирання буряків і хлібозаготівлі» районна преса вибірково публікувала рядки, що свідчили про вимогу закінчити в жовтні хлібозаготівлі в одноосібному секторі, «примусити куркульсько-заможню верхівку цілком виконати тверді завдання», «вжити рішучих заходів до тих господарств, що злісно ухи-

¹ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 64.

² ВФВГФ НБУВ. «За суцільну колективізацію» (Тальне). 1932. № 113.

³ ВФВГФ НБУВ. «За суцільну колективізацію». (Тальне). 1932. № 137.

⁴ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи». (Березне). 1932. № 77.

ляються від виконання зобов'язань по контракції і розбазарюють хліб»¹. У листопаді простежується різке нагнітання ситуації, пов'язане з незадовільними темпами хлібозаготівлі. Бачимо в районних газетах постанову РНК УСРР від 11 листопада «Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі». 23 листопада вона буде доповнена ще жорстокішими нормами за невиконання хлібозаготівельного плану, зокрема, натуральними штрафами. 20 листопада РНК УСРР видав постанову «Про заходи до підсилення хлібозаготівель», наповнивши її нормами, які дозволяли вилучати у селян необмежену кількість хліба та суворо карати за спротив та невиконання плану хлібозаготівель². А 18 листопада ЦК КП(б)У в постанові по чистку партії прописав «вичищених вислати як політично небезпечних»³. Так репресіями за невиконання хлібозаготівлі було охоплено всі верстви населення: колгоспників, одноосібників, заможних селян-куркулів, керівний склад колгоспів та низових партійних працівників.

Психологічна атака на селян і наполегливе перекидання відповідальності продовжились у грудні публікацією постановами РНК УСРР «Про заборону торгівлі картоплею в районах, що злісно не виконують зобов'язань за контрактами та перевірку наявних фондів картоплі в колгоспах» від 1 грудня 1932 р. та «Про заборону торгівлі м'ясом та худобою» від 3 грудня 1932 р.⁴ Потім настала черга друку сумно відомої постанови РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 6 грудня «Про занесення на чорну дошку сіл, які злісно саботують хлібозаготівлі»⁵. А в кінці грудня на шпальтах газет з'явилася показова для всіх уповноважених з хлібозаготівель постанова ЦК КП(б)У від 21 грудня 1932 р., згідно з якою зазнали репресій 10 уповноважених з Дніпропетровської, Одеської та Харківської обл. за «цілковиту бездіяльність і покривання районних організацій, які не вжили заходів до того, щоб зламати куркульський саботаж в хлібозаготівлях»⁶. Так само була оприлюднена постанова «Про охорону кінського поголів'я» від 21 грудня 1932 р., яка ревізувала в репресивний бік раніше згадувану січневую постанову «Про заборону забивати коні та про відповідальність за протизаконний забій і хижачку експлуатацію коней». Тепер за зарізування чи доведення до неробочого стану коня вводилася навіть смертна кара з конфіскацією всього майна (якщо коня позбулися «з контрреволюційною метою»)⁷.

Дуже прикметно, що в районній пресі тоді ж друкується, наприклад, постанова РНК СРСР і ЦК ВКП(б) від 2 грудня 1932 р., яка дозволяла Татарській АСРР та Московській обл. торгувати хлібом у зв'язку з виконанням

¹ ВФВГФ НБУВ. «За суцільну колективізацію». (Тальне). 1932. № 121.

² ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 85.

³ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи». (Березне). 1932. № 103.

⁴ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи». (Березне). 1932. № 107.

⁵ ВФВГФ НБУВ. «Шлях колгоспника» (Богуслав). 1932. № 146.

⁶ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1932. № 94.

⁷ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи». (Березне). 1932. № 113.

плану¹. Пізніше, в січні 1933 р., районні газети надрукували постанови центральної влади про дозвіл торгувати хлібом одноосібникам Ленінградської обл. та Горьківського краю, Західносибірського краю, Узбекистану, Туркменістану, Білорусі, Каракалпакії, Північного краю².

У розпал Голодомору, в кінці 1932 — першій половині 1933 р. районна преса не друкувала одіозні московські постанови, що стосувались України — постанови ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлю в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області» від 14 грудня 1932 р., Політбюро ЦК ВКП(б) «Про хлібозаготівлі в Україні» від 1 січня 1933 р., «Про збір насіння та посівну кампанію в Україні» від 28 січня 1933 р. та ін. Натомість були опубліковані постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) загальної дії на всій території СРСР: «Про обов'язкове постачання зерна державі від колгоспників і одноосібних господарств»³; «Про підняття парів і організацію збирання зернових» від 24 травня, яка зобов'язувала судові органи застосувати «закон про п'ять колосів» до всіх злодіїв і розкрадачів врожаю⁴; «Про порядок відхідництва з колгоспів» від 17 березня, яка ускладнювала цей процес для селян⁵ та низка інших.

Усі ці постанови, звичайно, діяли гнітюче на свідомість українського селянства, однак загальносоюзність і показна незануреність у суто українські проблеми сприяли пом'якшенню чи дещо відстороненому їх сприйняттю на противагу постановам місцевого уряду. Водночас у районних газетах друкували постанови, які працювали на позитивне сприйняття центрального уряду. У лютому 1933 р. районні газети помістили постанову ЦК ВКП(б) про дозвіл низці адміністративних одиниць СРСР включно з Київщиною та Вінниччиною торгувати хлібом у зв'язку з виконанням хлібозаготівельного плану та формуванням насіннєвих фондів⁶. У березні було видруковано постанову ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про насіннєву допомогу колгоспам і радгоспам України та Північного Кавказу». Як завжди не без прихованих сенсів, коли йшлося про допомогу: насіннєву позику селяни мали повернути з 10% надбавкою як оплату за «адміністративні і транспортні витрати держави»⁷. Ще дві постанови підтверджували ліквідацію зустрічних планів — «Про обов'язкові поставки зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами з урожаю 1933 р. на основі закону від 19 січня 1933 р.» від 20 червня⁸ та «Про порядок засипання фондів для потреб колгоспів і розподіл зерна між колгоспниками за трудовими» від 2 серпня⁹. 14 серпня 1933 р. ЦК

¹ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи». (Березне). 1932. № 106.

² ВФВГФ НБУВ. «Соціалістична перемога» (Канів). 1933. № 8.

³ ВФВГФ НБУВ. «Прапор комуни» (Бахмач). 1933. № 61.

⁴ ВФВГФ НБУВ. «Колгоспник Дмитрівщини» (Дмитрівка). 1933. № 52.

⁵ ВФВГФ НБУВ. «Соціалістична перемога» (Канів). 1933. № 29.

⁶ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1933. № 14.

⁷ ВФВГФ НБУВ. «Колгоспник Рокитянщини». 1933. № 19.

⁸ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1933. № 59.

⁹ ВФВГФ НБУВ. «Радянська нива» (Біла Церква). 1933. № 99.

ВКП(б) та РНК СРСР ухвалили постанову «Про допомогу безкорівним колгоспникам у придбанні корів»¹, зробивши центральний уряд в очах селян особливим піклувальником про присадибне господарство й добробут колгоспників. Районні газети широко коментували постанову, називаючи її «історичною та створюючою необхідне ідеологічне підґрунтя для формування позитивного владного іміджу»².

На цьому тлі опубліковані на шпальтах районних газет нормативні акти місцевої влади традиційно мали набагато одіозніший вигляд. Так, постанова РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 2 лютого 1933 р. «Про заходи до організації весняної сівби на Україні» встановлювала відповідальність за зрив сівби аж до виселення за межі України. Констатуючи, що державної насінневої позики не буде, вона проголошувала, що за витрачання насінневих фондів не за призначенням (читай — на ліквідацію голоду), крадіжку та псування зерна винуватці підлягатимуть покаранню відповідно до «закону про п'ять колосків». Особливим цинізмом в умовах тогочасного масового голоду й смертності видається норма, яка вимагала за невихід на роботу або погану роботу «позбавляти права участі цих колгоспників у розподілі натуральної частини прибутку, повнотю або частково, а також застосувати виключення з колгоспу»³.

Резолюція від 7 лютого 1933 р. чергового пленуму ЦК КП(б)У «Про зміцнення колгоспів і завдання весняної сівби», вимагала сформувати насінневі фонди «методами хлібозаготівель». У постанові ж цього пленуму «Про підсумки хлібозаготівель в Україні і постанову ЦК ВКП(б) від 24 січня 1933 р.» ЦК КП(б)У навіть у розпал Голодомору вперто зазначав, що Україна мала всі підстави виконати навіть первісний план хлібозаготівель, якби не припустилася помилок⁴. Постанова РНК УСРР від 13 лютого 1933 р. «Про весняний засів в індивідуальних господарствах і засипку ними насіння порядком самозобов'язань» змушувала селян-одноосібників самостійно сформувати до 10 березня насінневі фонди, згідно з доведеними завданнями. І це після надмірних вилучень! До всього це зерно оголошувалося громадською власністю, а відповідно потрапляло під дію «закону про п'ять колосків»⁵. В умовах Голодомору такі підходи виглядали особливо зловісними, адже строге виконання постанови не залишало одноосібнику практично жодного шансу вижити. Вже 10 квітня Наркомзем УСРР ухвалив постанову, згідно з якою слід було перевірити, як на практиці виконується щойно згаданий пункт постанови від 13 лютого⁶. Надрукована в районних газе-

¹ ВФВГФ НБУВ. «Радянська нива» (Біла Церква). 1933. № 19.

² ВФВГФ НБУВ. «Радянська нива» (Біла Церква). 1933. № 97; «За суцільну колективізацію» (Тальне). 1933. № 77.

³ ВФВГФ НБУВ. «Колективіст Глухівщини» (Глухів). 1933. № 15.

⁴ ВФВГФ НБУВ. «Колективіст Глухівщини» (Глухів). 1933. № 17.

⁵ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи» (Березне). 1933. № 16.

⁶ ВФВГФ НБУВ. «За соціалістичне Полісся» (Ріпки). 1933. № 34.

тах на початку квітня постанова Наркомзему УСРР про «Тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах»¹, затверджена ЦК КП(б)У та РНК УСРР, стала черговим кроком у подальшому «закручуванні гайок» і додатковим важелем психологічного тиску на голодних селян.

Зрештою, 3 травня 1933 р. РНК УСРР ухвалила постанову, очевидно, таємну, бо її передрук на шпальтах газет не вдалося простежити, але публікація якої напевно б викликала розпач у придушеному голодом українському селі, адже постанова містила такий пункт: «Вважати, що всі зернові культури, посіяні колгоспниками на присадибних землях (крім тих, що підлягають здачі за податком), зараховуються колгоспнику в рахунок натуроплати за трудовні»². Надзвичайно показово, що постанова РНК УСРР від 9 серпня, якою скасовувався зазначений пункт, містила промовисте обґрунтування такого кроку. Визнавалося, що попередня постанова суперечить постанові РНК СРСР та ЦК ВКП(б), де передбачено, що «урожай з присадибних ділянок після виконання державних зобов'язань лишається в розпорядженні колгоспників»³. У цьому випадку спостерігаємо на шпальтах газети кульмінацію «виправдання» центральної влади в Москві за рахунок українського уряду, який, власне сам публічно «кається» у прямому застосування репресії всупереч вказівкам «згори».

Висновки. Аналіз опублікованих у районній пресі постанов та інших нормативних актів урядових установ СРСР та УСРР підтверджує вибірко-вий підхід до їх публікації. Визначаючи коло документів, призначених для оприлюднення в пресі, центральна влада не обмежувалася суто практичним питанням інформування максимально більшої кількості селян. Одночасно вона переймалася проблемою формування у свідомості селян специфічних уявлень про причетність центральної та регіональної влад до всіх процесів в українському селі. Було опрацьовано модель, базовану на двох ключових чинниках: в українській районній пресі переважно публікувались постанови загальносоюзного спрямування центрального уряду в Москві; роль доносити до селян ухвали, що спричинили голодну смерть мільйонів українців, було відведено партійним та урядовим органам УСРР, а також представникам влади обласного та районного рівнів. Особливо яскраво такий підхід простежується під час апогею Голодомору (кінець 1932 — перша половина 1933 рр.), коли масова смертність від голоду забрала життя багатьох мільйонів українських селян. Одіозні постанови центрального уряду в Москві з найбільшою репресивною складовою, не потрапили на шпальти районних газет, тоді як публікація постанов місцевої влади формувала у свідомості селян викривлені уявлення про головних організаторів і винуватців Голодомору.

¹ ВФВГФ НБУВ. «За більшовицькі темпи» (Березне). 1933. № 35.

² ВФВГФ НБУВ. «Радянська нива» (Біла Церква). 1933. № 94.

³ ВФВГФ НБУВ. «Радянська нива» (Біла Церква). 1933. № 94.

Умисно створювалася ситуація, коли нормативні положення, які працювали на безпосередню організацію Голодомору, транслювалися до споживачів інформації через постанови української республіканської, обласної та районної гілок влади. Публікування в тому самому чи в сусідніх числах газети постанов центральної та місцевої влади давало змогу у вигідно-нейтральному світлі представляти урядові і партійній структурі Москви і концентрувати всю негативну інформацію навколо власне українських чинників, що цілком відповідало курсу перекладення відповідальності на владні інституції в Україні та виведення з-під удару союзного центру. З цією ж метою в другій половині 1933 р. ЦК ВКП(б) та РНК СРСР згенерували низку постанов, на позір спрямованих на покращення становища селян. За умови відсутності інших джерел інформації та можливості відразу деконструювати дії московського уряду у свідомості пересічного представника українського селянського соціуму успішно приживалась ідея, що всі проблеми, з якими він має справу, є радше результатом політики влади УСРР і лише опосередковано пов'язані з задумами центру. Формувався позитивний образ центрального уряду в Москві: лояльного до селян, готового вдаватися до пом'якшувальних заходів та ухвалювати постанови, що відповідають економічним інтересам селянства.

Коляструк, О. 2003. Преса в радянській політичній системі 20–30-х рр. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 5. С. 104–110.

Конквест, Р. 2007. *Жнива скорботи. Радянська колективізація і Голодомор*. Луцьк: Терен.

Кульницький, С. 2013. *Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі*. Кн. 2. Київ: Темпора.

Марочко, В. & Мовчан, О. 2008. *Голодомор в Україні 1932–1933 років. Хроніка*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія».

Максудов, С. 1984. Голод 1933 года в партийных и правительственных постановлениях. *СССР: Внутренние противоречия*. Вип. 10. С. 80–128.

Піріг, Р., упорядник. 1990. *Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів*. Київ: Видавництво політичної літератури України

Піріг, Р., упорядник. 2007. *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія».

Сергійчук, В. 2018. *Голодомор 1932–1933 років як геноцид українства*. Вишгород: ПП Сергійчук М. І.

Смолій, В. А., гол. ред. 2003. *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки*. Київ: Інститут історії України НАН України.

Старовойт, С. & Лук'янець, 2000. «Чорні дошки» — репресивна складова Голодомору на сторінках української регіональної преси *Рукописна та книжкова спадщина України*. Вип. 26. С. 258–275.

Kolyastruk, O. 2003. Prasa v radyanskii politychnii systemi 20–30-kr rr. XX st. [Media in the Soviet Political System. 1920–1930]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubynskoho*. Vyp. 42. S. 104–110. [In Ukrainian].

Conquest, R. 2007. *Zhnyva skorboty. Radianska kolektyvizatsia i Holodomor [The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine]*. Lutsk: Teren. [In Ukrainian].

Kulchytski, S. 2013. *Chervoniy vyklyk. Istoria komunizmu v Ukraini vid ioho narodzhennia do zahybeli. [The Red Challenge. A History of Communism from Origion to Collapse]*. T. 2. Kyiv: Tempora. [In Ukrainian].

Marochko, V. & Movchan, O. 2008. *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini. Khronika [Holodomor of 1932–1933 in Ukraine. Chronicle]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylanska Akademia». [In Ukrainian].

Maksudow, S. Golod 1933 goda v partiinyh i pravitelstvennyh postanovleniiah [Famine of 1933 in the Party's and Government's Directives]. *SSSR: Vnutrennie protivorechiia*. 1984. Vyp. 10. P. 80–128. [In Russian].

Pyrig, R., compiler. 1990. *Holod 1932–1933 rokiv na Ukraini: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv [The Famine of 1932–1933 in Ukraine: Through the Eyes of Historians, in the Language of Documents]*. Kyiv: Vydavnytstvo politychnoi literatury Ukrainy. [In Ukrainian].

Pyrig, R., compiler. 2007. *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy [The Holodomor of 1932–1933 in Ukraine: Documents and Materials]*. Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska academia». [In Ukrainian].

Serhiichuk, V. 2018. *Holodomor 1932–1933 rokiv yak henotsyd ukrainstva [Holodomor of 1932–1933 as a Genocide of Ukrainians]*. Vyshhorod: PP. Serhiichuk M. I. [In Ukrainian].

Smoliiy, V. A., chief of eds. 2003. *Golod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky [Famine of 1932–1933 in Ukraine: Causes and Consequences]*. Kyiv: Institute of History of Ukraine of NAN of Ukraine. [In Ukrainian].

Starovoit, S. & Lukyanets, K. 2020. «Chorni doshky» — represyivna skladova Holodomoru na storinkakh ukrainskoi rehionalnoi presy [«Black Boards» as Repressive Component of Holodomor on Pages of Ukrainian Regional Press]. *Rukopysna ta knyzhova spadshchyna Ukrainy*. Vyp. 26. S. 258–275. [In Ukrainian].